

СЕКЦІЯ 3

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 332.5:63

Альбещенко О.С.

*асистент кафедри економіки підприємств
Миколаївського національного аграрного університету*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF SUSTAINABLE USE OF LAND RESOURCES POTENTIAL OF RURAL AREAS

АНОТАЦІЯ

У статті визначено та розкрито сутність поняття земельно-ресурсного потенціалу сільських територій. Досліджено та обґрунтовано основні засади та напрями дослідження теоретико-методологічних основ, раціонального використання земельно-ресурсного потенціалу сільських територій. Проведено аналіз останніх досліджень які відображаються в наукових конференціях, тезах, наукових статтях, монографіях, вітчизняних та зарубіжних науковців. Визначено систему політичних заходів щодо формування і раціонального використання земельно-ресурсного потенціалу сільських територій, основні засади Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 р. Запропоновано шляхи вирішення основних проблем стосовно раціонального використання земельно-ресурсного потенціалу сільських територій.

Ключові слова: державна політика, економічний потенціал, економічний розвиток, земельно-ресурсний потенціал сільських територій, управлінське рішення.

АННОТАЦИЯ

В статье определена и раскрыта сущность понятия земельно-ресурсного потенциала сельских территорий. Исследованы и обоснованы основные принципы и направления исследования теоретико-методологических основ, рационального использования земельно-ресурсного потенциала сельских территорий. Проведен анализ последних исследований, отображаемых в научных конференциях, тезисах, научных статьях, монографиях, отечественных и зарубежных ученых. Определена система политических мер в отношении формирования и рационального использования земельно-ресурсного потенциала сельских территорий, определены основные принципы Государственной целевой программы устойчивого развития сельских территорий на период до 2020 г. Предложены пути решения основных проблем в отношении рационального использования земельно-ресурсного потенциала сельских территорий.

Ключевые слова: государственная политика, экономический потенциал, экономическое развитие, земельно-ресурсный потенциал сельских территорий, управленческое решение.

ANNOTATION

The essence of the concept of «land-resource potential of rural territories» is defined and disclosed in the article. The main principles and directions of research of theoretical and methodological foundations, rational use of the land and resource potential of rural territories have been studied and substantiated. The analysis of the latest researches displayed in scientific conferences, theses, scientific articles, monographs, domestic and other foreign scientists is carried out. A system of policy measures was defined regarding the formation and rational use of the land and resource potential of rural areas, and the main principles of the «State Target Program for Sustainable Development of Rural Territories for

the Period to 2020» were defined. The ways to solve the main problems regarding the rational use of the land and resource potential of rural areas are proposed.

Keywords: state policy, economic potential, economic development, land and resource potential of rural areas, management decision.

Постановка проблеми. Раціональне використання землі було і залишається одним із найактуальніших напрямів у розвитку сільських територій, оскільки земля виступає одночасно і предметом, і засобом праці, і базисом для розміщення продуктивних сил та основою для відтворення усіх факторів економічного зростання.

Земля є незамінним і безцінним багатством суспільства, формує основу ресурсного потенціалу аграрного сектора і виробничих потужностей сільськогосподарських підприємств, а також матеріальною умовою життя і діяльності людей, основою для розміщення і розвитку галузей народного господарства, головним засобом виробництва в сільському господарстві. Забезпечення сталого розвитку економіки неможливе без організації раціонального використання й охорони земельних ресурсів з урахуванням регіональних особливостей землі як природного ресурсу.

За умов глобалізаційних викликів і необхідності вирішення питань щодо продовольчої безпеки перед суспільством постає необхідність в організації використання земельних ресурсів так, щоб зупинити процеси деградації ґрунтів і забезпечення можливостей щодо відновлення і поліпшення, а також підвищення економічної й екологічної ефективності за рахунок організації раціонального землеволодіння і землекористування, введення землі як капіталу в економічний оборот.

Ураховуючи вищезазначене, актуальність питання щодо оптимізації у формуванні і використанні земельних ресурсів є одним із першочергових складників сталості розвитку аграрного сектора, особливо в контексті впливу біологічних особливостей земельних ресурсів на виробничі потужності підприємств.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблемі формування та раціонального використання земельно-ресурсного потенціалу присвячено праці таких видатних науковців, як: А.О. Бабич, А.Я. Сохнич, Б.М. Данилишин, В.А. Котлов, В.В. Горлачук, В.Г. В'юн, В.Н. Авдеенко, В.П. Янчук, В.С. Міщенко, В.Я. Месель-Веселяк, Д.С. Добряк, І.М. Песчанська, І.Н. Топіха, М.М. Паламарчук, М.М. Федоров, О.С. Новоротов, П.Т. Саблук, С.І. Дорогунцов, С.Ю. Стексов, Т.А. Галуцзяк, Я.В. Коваль та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проведені дослідження є вагомим внеском в економічний розвиток держави стосовно теоретичних, методичних і практичних аспектів раціонального використання земельно-ресурсного потенціалу сільських територій. Але ми формуємо свій погляд на поєднанні значень «земля» і «ресурс». Саме тому подальші дослідження заслуговують на увагу і можуть бути деталізовані в контексті теоретичного обґрунтування сутності й особливостей раціонального використання земельно-ресурсного потенціалу сільських територій.

Земельна реформа, яка здійснюється в Україні, висвітлила значну кількість проблем, пов'язаних із використанням земельно-ресурсного потенціалу аграрними виробниками. Формування ефективного земельно-ресурсного потенціалу сільських територій на сучасному етапі господарювання є однією із найбільш важливих невирішених проблем аграрної економіки нашої держави.

Мета статті полягає в обґрунтуванні теоретико-методичних аспектів і розробленні концептуальних засад стратегічного управління земельно-ресурсним потенціалом сільських територій України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нинішні умови потребують дієвих механізмів створення сприятливих умов для комплексного розвитку сільських територій, розв'язання соціальних проблем села, гарантування продовольчої безпеки країни, збереження селянства як носія української ідентичності, культури і духовності. Такі механізми визначено у пріоритетах діяльності Міністерства аграрної політики і продовольства України та Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 р. Однак слід підкреслити, що вирішення вказаних проблем пов'язано насамперед із розробленням системи формування й ефективного розвитку економічного потенціалу сільських територій. Сільські території відіграють важливу роль у процесі функціонування будь-якої держави. У середньому у світі сільські території становлять 75% від загальної площі, де проживає 51% усього населення світу. На даних територіях виробляється 32% світового ВВП. Сучасний стан соціально-економічної інфраструктури сільських територій підтверджує наявність глибокої кризи. Скрутне становище економіки села, тривале недофінан-

сування соціальної сфери призвели до загрози фізичного руйнування її матеріально-технічного потенціалу. За земельною територією Україна є найбільшою (після європейської частини Росії) країною Європи, а за якісним складом ґрунтів та біопродуктивністю угідь – однією з найбагатших держав світу [7]. Нині час на частку України припадає близько 0,45% світового земельного фонду, однак при цьому рілля займає 2,4% світової площі ріллі. Україна займає п'яте місце у світі за площею сільськогосподарських угідь (41,8 млн. га) після таких країн, як США, Росія, Китай і Канада. Також Україна знаходиться на третьому місці після Росії і Канади по площі ріллі на 100 мешканців країни [10]. Загальна земельна територія України становить 60,36 млн. га. Серед усіх земельних угідь найбільшу господарську цінність мають сільськогосподарські угіддя, площа яких на початку 2001 р. становила 41,83 млн. га, або 69,4% усієї території країни. Сюди включено рілля, багаторічні культурні насадження і перелоги, сінокоси і пасовища [4]. Висока природна продуктивність ґрунтового покриву визначає провідну роль земельного фонду як одного з найважливіших видів ресурсів економічного розвитку та найціннішої частини національного багатства України.

Серед природних ресурсів особливе місце посідають земельні ресурси, саме вони мають вирішальне значення для забезпечення функціонування біосфери і виробництва сільськогосподарської продукції. У науковій і навчальній літературі значна увага приділяється землевпорядкуванню, організації території і землекористуванню.

Термін «земельні ресурси» багатогранний по своїй суті. Відповідно до ст. 1 Закону, земельні ресурси – сукупний природний ресурс поверхні суші як просторового базису розселення і господарської діяльності, основний засіб виробництва в сільському та лісовому господарстві.

Необхідно зауважити, що законодавче визначення земельних ресурсів потребує певного уточнення. Основними критеріями включення території певної держави в категорію «земельних ресурсів» є економічна необхідність і можливість її використання. Земельні ресурси, використання яких формує близько 95% обсягу продовольчого фонду та 2/3 фонду товарів споживання, є первинним фактором виробництва, фундаментом економіки [5]. Земельні ресурси є частиною природних незамінних ресурсів у сільському господарстві, які належать до відтворених ресурсів, є національним багатством держави. Земельні ресурси можуть відтворюватися у природних процесах і підтримуватися у постійній кількості, що визначається рівнем їх щорічного відтворення і споживання. Однак іноді деякі види відновлювальних природних ресурсів, таких як земельні, можуть перейти і в розряд невідновлювальних природних ресурсів або ж їх відновлення вимагатиме порівняно

більше часу. Наприклад, родючість ґрунтів, яка підвищується за їх раціонального використання, може значно погіршитися за неправильних методів обробітку [1].

В Україні система політичних заходів щодо сільських територій формується відповідно до визначених державою пріоритетних цілей та з урахуванням інтересів конкретних регіонів. Так, у лютому 2010 р. на засіданні Кабінету Міністрів України схвалено «Концепцію Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року» [11]. Мета даної програми полягає у підвищенні рівня життя сільського населення, охороні навколишнього природного середовища, збереженні природних, трудових і виробничих ресурсів, підвищенні конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва. Виконання Програми повинно забезпечити підвищення рівня зайнятості та збільшення доходів сільського населення, розвиток інженерної та соціальної інфраструктур сільських населених пунктів і поліпшення екологічної ситуації в сільській місцевості.

Також слід відзначити, що земельні ресурси України є унікальними, у межах її території нараховується 650 видів ґрунтів [1], їх неможливо замінити іншими засобами виробництва. Важливою особливістю земельних ресурсів є те, що верхній шар Землі – ґрунт – має природну родючість, тобто здатність забезпечувати рослини компонентами, необхідними для їх життя. Крім того, земельні ресурси територіально відокремлені й обмежені, їх поверхню не можна збільшити. Слід погодитися з думкою Н.Я. Коваленко [8] у тому, що в межах окремих держав земельні ресурси визначаються певними кордонами, а в цілому на планеті – поверхнею суші. Використання земельних ресурсів як засобу виробництва також пов'язано з постійним місцем їх використання. Також слід додати, що земельні ресурси є частиною території, яка може бути об'єктом права власності і користування.

Потенціал у загальному розумінні розглядається як джерела, можливості, засоби, запаси, які можуть бути приведені в дію, використані для досягнення певної мети. Однак потенціал є чимось більшим, аніж просто заданим набором певних можливостей системи для ефективного функціонування за різних цілей.

Наприкінці 70-х років вийшло багато публікацій, які містять різні аспекти потенціалу. У більшості робіт визначається важливість визначення проблем оцінки потенціалу та вказується на існування значних розходжень у визначенні самого поняття потенціалу, його сутності, складу та співвідношення з іншими категоріями.

В етимологічному значенні термін «потенціал» походить від латинського *potentia* й означає «потужність, сила». Відповідно до визначення Великого економічного словника, потенціал як економічна категорія становить наявні можливості, ресурси, запаси, засоби, які

можуть бути використані для досягнення, здійснення будь-чого [2].

У міру розроблення теорії ефективності стала надаватися увага ресурсному потенціалу. І.В. Челноков вважає, що ресурсний потенціал є не тільки наявною системою ресурсів, але й альтернативними ресурсами та їхніми джерелами, тобто новими видами ресурсів, які раніше не існували або не використовувалися, можливість використання яких науково обґрунтована та використання яких передбачено у стратегічній перспективі, або сукупністю трудових, природних та матеріальних витрат, які визначаються кількістю, якістю та внутрішньою структурою кожного ресурсу [13].

Отже, поняття «земельно-ресурсний потенціал» ми розглядаємо через сукупність ресурсів земельної території, які визначають екологічні умови життя, розселення людей і використовуються для розміщення засобів виробництва та мають біологічну продуктивність для господарської діяльності

Безумовно, сприятливим фактором економічного розвитку України є наявність кількісного масиву земельно-ресурсного потенціалу, який характеризується зручним геополітичним місцем розташування території, сприятливими кліматичними умовами, родючими і значними за кількістю площами ґрунтами. Займаючи 0,4% території суші світу, Україна має найродючіші землі, забезпеченість якими не можна порівняти з жодною країною світу. У структурі земельного масиву основу становлять рілля, які є основним масивом для вирощування сільськогосподарської продукції.

За оцінками експертів, українська земля, яка характеризується високим біоприродним потенціалом, за умови регулювання всіх факторів росту та розвитку рослин, максимального рівня використання фізіологічно активної радіації (ФАР), наукового забезпечення, залучення та раціонального використання інвестицій може прогодувати 140–150 млн. осіб [3].

Ефективність управлінського рішення з використання земельних ресурсів виражається мірою раціоналізації землекористування. Під раціональним землекористуванням потрібно розуміти використання земель згідно з їх цільовим призначенням, отримуючи максимум продукції за мінімальних затрат на їх виробництво, не порушуючи навколишнього середовища на відповідному рівні розвитку продуктивних сил і земельних відносин [3].

За даними Міністерства екології та природних ресурсів України і Державного комітету України по земельних ресурсах, спостерігається тенденція погіршення родючості ґрунтів, зокрема середній вміст гумусу понизився до 3,1%. Це є особливо негативним явищем з огляду на зростання у загальній структурі сільськогосподарського виробництва питомої ваги екстенсивних культур, які зумовлюють значне виснаження ґрунтів.

На жаль, сучасне використання земель в Україні не сприяє одержанню відповідного екологічного й особливо соціально-економічного ефекту, знижується економічна ефективність використання сільськогосподарських угідь, погіршується їх екологічний стан. Однією з причин поглиблення кризових явищ у землекористуванні є недосконалість земельних відносин, що потребує зміни парадигми землекористування.

Основною причиною погіршення ситуації в сільськогосподарському землекористуванні є недостатнє екологічне обґрунтування господарських рішень, їх спрямованість на досягнення переважно на економічні вигоди без урахування соціальних та екологічних критеріїв. Саме тому для покращення аграрного землекористування, підвищення його ефективності та створення умов для формування конкурентоспроможного аграрного виробництва необхідно вжити дієвих заходів щодо оптимізації структури посівних площ з урахуванням екологічних чинників і вимог екологічної безпеки господарювання в аграрній сфері [12].

Екологічно безпечне використання земельних ресурсів як ефективне відтворення родючості ґрунтів і забезпечення на цій основі ресурсо-екологічної безпеки життєдіяльності людини належить до пріоритетних напрямів сучасності [3].

Окрім зазначеного, негативні тенденції у землекористуванні пов'язані з наслідками широкого залучення земель до обробітку, порушенням оптимальних співвідношень між орними землями і природними угіддями, що стало причиною поширення деградації як сільськогосподарських угідь, так і інших природних територій (посилення ерозійних процесів, замулення і забруднення водойм, зникнення малих річок тощо). При цьому спостерігається тенденція до зниження гумусності ґрунтів, підвищення кислотності, погіршення балансу поживних речовин у ґрунтах [9].

Важливим аспектом дієвого землекористування є налагодження контролю з боку державних землеохоронних органів над дотриманням чинного законодавства щодо раціонального використання продуктивних угідь землевласниками та землекористувачами, використовуючи всі можливі заходи як стимулюючого, так і примусового характеру, а також проведення постійного екологічного моніторингу і підвищення рівня соціальної відповідальності бізнесу в землекористуванні [12].

Найбільш повна оцінка природного і господарського стану земельних ресурсів забезпечується системою Державного земельного кадастру, на основі якого повинні науково обґрунтовано розв'язуватися питання організації раціонального землекористування. Останнім часом виникла необхідність уведення нового складника, такого як реєстрація землеволодінь і об'єктів нерухомості, яка відображає правовий статус і господарський стан використання земель за цільовим при-

значенням. Реєстрація землі сприяє вирішенню як економічних, так і соціальних проблем. Продумана і дієва система реєстрації може забезпечити підвищення ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу, а також захист прав на нерухоме майно, що значною мірою формує потенційні можливості аграрного сектора у ресурсному забезпеченні.

Висновки. В Україні раціональне використання земельно-ресурсного потенціалу нерозривно пов'язане з налагодженням дієвого контролю з боку держави над використанням і охороною продуктивних земель, а також активним застосуванням економічних механізмів стимулювання землеохоронної діяльності суб'єктів господарювання. Дієве залучення й оптимальне використання земельно-ресурсного потенціалу, вдосконалення земельних відносин повинні формувати основу пріоритетного розвитку сільських територій, вирішення екологічних проблем суспільства.

Аналіз раціонального використання земельно-ресурсного потенціалу сільських територій слід здійснювати на відповідних рівнях: мікрорівні (переважно представленою сільськогосподарськими підприємствами) та мезорівні (земельні ресурси сільської території у цілому). Варто використовувати методологію LGAF, розроблену Світовим банком. Вона ґрунтується на комплексному та цілісному підході до оцінки системи управління земельними ресурсами, охоплює питання, пов'язані з правовою та інституційною базою, плануванням землекористування, оподаткуванням, управлінням земельними ресурсами державної і комунальної власності, доступом до інформації щодо земельних ресурсів, вирішенням спорів та розв'язанням конфліктів, а також управлінням великими масивами землі.

Отже, враховуючи мету нашого дослідження можемо зробити такий висновок: наведені міркування і факти повною мірою дають змогу оцінити ситуацію в землекористуванні і пошуки концепційних моделей створення раціональної системи управління земельно-ресурсним потенціалом. Увесь земельний простір України є надбанням її народу. Кожний квадратний метр землі повинен нести добробут у кожному українську сім'ю, тому ефективно управління земельно-ресурсним потенціалом і є тим дієвим механізмом, від якого залежить багатство нашого народу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бабич А.О. Світові земельні, продовольчі і кормові ресурси / А.О. Бабич. – К.: Аграрна наука, 1996. – 570 с.
2. Борисов А.Б. Великий економічний словник / А.Б. Борисов. – М.: Книжний світ, 2003. – 590 с.
3. Управління земельними ресурсами / В.В. Горлачук. – Львів: Магнолія плюс, 2006.
4. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств / В. Г. Андрійчук. – К., 2004.

5. Даниленко А.С., Білик Ю.Д. Формування ринку землі в Україні / А.С. Даниленко, Ю.Д. Білик; 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Урожай, 2006 – 280 с.
6. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / Б.М. Данилишин. – Київ: РВПС України. 1999. – С. 237.
7. Коваленко Н.Я. Економіка сільського господарства з основами аграрних ринків: [курс лекцій] / Н.Я. Коваленко. – М.: ТАНДЕМ; ЕКМОС, 1989. – 448 с.
8. Проблеми формування ресурсного потенціалу сталого розвитку АПК: зб. наук. праць НАН України.
9. Саблук П.Т. Проблеми ефективного функціонування АПК в умовах нових форм власності і господарювання: [колективна монографія] / П.Т. Саблук [та ін.]. – К.: Інститут аграрної економіки УААН, 2001. – Т. 1.
10. Про схвалення Концепції Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.02.2010 № 121-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon1.gada.gov.ua.
11. Третяк А.М. Земельні ресурси України та їх використання / А.М. Третяк. – К.: ЦЗРУ, 2003. – 143 с.
12. Челноков І.В. Регіональна економіка: організаційно-економічний механізм управління ресурсами розвитку регіону / І.В. Челноков; за науч. ред. проф. Б.І. Герасимова. – Тамбов: Тамб. гос. техн. ун-т, 2002. – 112 с.
13. Тинберген Я., Бос Х. Математические модели экономического роста / Я. Тинберген, Х. Бос; пер с англ.; ред. М.М. Голанский. – М.: Прогресс, 1967. – 174 с.